

ФЕНОМЕН ІСНУВАННЯ КОНКУБІНАТУ В ДРЕВНЬОМУ РИМІ ТА ЙОГО МОДЕЛЬ У СЬОГОДЕННІ НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ШЛЮБУ

PHENOMENON OF THE EXISTENCE OF THE CONCUBINE IN ANCIENT ROME AND ITS MODEL ON THE EXAMPLE OF A MODERN CIVIL MARRIAGE IN THE PRESENT

Шемет У.Р.,
студентка

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Поліщук М.Г.,
кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено дослідженню феномена конкубітату як особливої форми шлюбу часів римського права. Розглянуто особливості конкубітатних відносин у межах цивільного шлюбу України. Визначено ознаки сучасного конкубітату.

Ключові слова: конкубітат, фактичні шлюбні відносини, цивільний шлюб, спільне проживання, правове регулювання.

Статья посвящена исследованию феномена конкубината как особой формы брака во времена римского права. Рассмотрены особенности конкубинатных отношений в рамках гражданского брака в Украине. Определены признаки современного конкубината.

Ключевые слова: конкубинат, фактические брачные отношения, гражданский брак, совместное проживание, правовое регулирование.

The article is sanctified to research of phenomenon of the concubinage as the special form of marriage times of Roman law. Features of concubinage relations are considered within scopes of civil marriage in Ukraine. The signs of modern concubinage are certain.

Key words: concubinage, civil marriage relations, civil marriage, cohabitation, legal regulation.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що існування та зростання кількості фактичних шлюбних відносин сьогодні породжує низку спірних питань, оскільки раніше в Україні відповідні відносини не були предметом спеціального правового регулювання. Доцільність спеціального аналізу конкубітату (як феномена римського приватного права) зумовлена можливістю його врахування під час удосконалення вітчизняного сімейного законодавства.

Теоретичну основу статті складають праці таких провідних учених: О.А. Підопригори, Є.О. Харитонова, І.Б. Новицького. Сучасний аспект досліджень представлений у публікаціях Є.М. Орач, І.Е. Ревуцької, Ю.О. Пилипенка, Я.М. Шевченка, З.В. Ромовської, О.І. Войнаровської.

Метою статті є висвітлення історичних, правових аспектів конкубітату та етапів його правового регулювання в Древньому Римі, визначення правового статусу конкубітату в Україні на прикладі сучасного цивільного шлюбу.

Виклад основного матеріалу. Одним із найдавніших соціальних інститутів є сім'я. Зі змінами в суспільстві трансформації набувають як цінності шлюбно-сімейних відносин, так і їх правове врегулювання. Історія виникнення правового інституту шлюбу починається в стародавньому римському суспільстві.

«Законний» римський шлюб – *matrimonium iustum* – був складений належно до норм цивільного права та допускався між римськими громадянами, що мали *jus conubii*. У свою чергу, «законний» шлюб поділявся на шлюб із чоловічою владою («*cum manu*»), в якому жінка повністю підкорялася волі чоловіка, та шлюб без чоловічої влади («*sine manu*»), в якому дружина формально стає незалежною особою.

«Незаконний» шлюб – *matrimonium non iustum* – укладався між перегінами та іншими вільними людьми, які не мали права укласти римський законний шлюб [1, с. 282].

Отже, для того, щоб створити римську сім'ю, громадяни повинні були володіти *jus conubii*. Відсутність в однієї із сторін *jus conubii* не давала права на укладання шлюбу. Та задовго до виникнення правового інституту шлюбу існували фактичні шлюбні відносини між чоловіком та жінкою, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі. Виникає так званий конкубітат – проміжне становище між шлюбом і позашлюбним станом [3, с. 65].

За часів римського класичного права конкубітат слугував достатньо надійним засобом захисту прав та інтересів чоловіка та жінки, які проживали разом, але з об'єктивних причин не могли укласти «законний» шлюб.

Сімейне право в Древньому Римі тривалий час зберігала автономність від державного регулювання.

Тому й змінювалося ставлення римської влади до конкубіату. Загалом, в історії формування та розвитку правового регулювання конкубіату виділяють два основні періоди [4]:

1) ігнорування конкубіату державою;

2) запровадження правового регулювання конкубіату.

ЕТАП ІГНОРУВАННЯ КОНКУБІАТУ державою історично збігається з царським та республіканським періодом існування Римської держави. У цей час шлюб міг укладатися лише між патриціями (римськими громадянами) і лише в останні роки існування республіки держава почала визнавати шлюби, які були укладені між патриціями та плебеями, тобто особами, що не мали статусу громадянина Римської держави [4]. Сім'я була типом патріархальної сім'ї, що об'єднувала під владою глави сім'ї – *pater familias* – жінку, дітей, інших родичів, кабальних осіб, а також рабів. Така сім'я нагадувала окремих автономний світ, який повністю підпорядковувався главі сім'ї. В одній своїй особі він представляв усю сім'ю назовні, а його влада була безмежною щодо всіх домочадців. Домовладика міг піддати їх будь-якому покаранню, продати в рабство і навіть позбавити життя. Це стосувалося й дружини, становище якої прирівнювалося до становища дітей [3, с. 61].

Хоча в цей час конкубіат і не визнавався державою, було відсутнє його правове регулювання, проте, на думку О.І. Войнаровської, несправедливо було б сказати, що конкубіат взагалі був відсутній у суспільстві того часу. «Історія конкубіатних відносин сягає корінням часів виникнення моногамної парної сім'ї та соціального розшарування суспільства» [4, с. 73]. І такому розвитку конкубіатних відносин у той час сприяла низка причин:

1) політична різниця між патриціями та плебеями. Поширеною є думка, що основою конкубіату стала соціальна нерівність. Проте науковці також виділяють й інші причини поширення таких відносин, пов'язані з сакральними традиціями, особливостями життя тогочасного римського суспільства, ментальними стереотипами, моральними пріоритетами тощо [4];

2) вплив батьківської влади. Як було зазначено, у цей період існування Римської держави повну владу в сім'ї мав голова роду. Якщо останній відмовляв своїм дітям у наданні згоди на шлюб, відносини співжиття, в які вступали ці діти з іншими особами, не могли вважатися законним шлюбом та мали характер конкубіатних відносин;

3) нерівність прав стану після надання плебеям статусу римських громадян нерівність між станами у Римській державі періоду Республіки збереглася. Протягом цього періоду суспільна думка несхвально ставилася до шлюбів, укладених між вільно народженими та лібертками, тобто рабинями, які були відпущені на волю патронами, оскільки лібертки не могли вийти з роду свого патрона;

4) статус чиновника, оскільки закони республіки забороняли губернаторам укладати шлюб із жінкою, що мала місце проживання в провінції, якою він керував.

ЕТАП ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУБІАТУ. Науковці наголошують на деморалізації римської сім'ї у цей період, оскільки збільшилася кількість розлучень, конкубіат вийшов за межі аристократичних кіл римського суспільства, розповсюдився на інші соціальні верстви. Відносини між статями в пізній Республіці настільки переплуталися, що важко було провести розмежувальну лінію між шлюбом, конкубіатом та полігамією [4, с. 72]. Саме тому імператорське законодавство намагалося перетворити конкубіат на правове явище, визначити умови вступу в конкубіат по аналогії з умовами, що діяли для вступу в шлюб. Імператори, крім того, намагалися визначити і юридичні наслідки конкубіату. Уперше конкубіат (як позашлюбний дозволений союз) був визнаний імператором Октавіаном Августом, за часів правління якого конкубіат став об'єктом правового регулювання і зазнав принципів доповнень. Основними джерелами юридичного регулятивного механізму конкубіату стали два нормативно-правових акти, які в юридичній літературі позначаються під збірною назвою «Закон Юлія та Папія Поппея». Від шлюбу конкубіат відрізняло лише те, що він був укладений без дотримання формальностей, але не внаслідок відсутності бажання встановити сімейні стосунки, а через об'єктивні щодо них перепони юридичного характеру. Для початку конкубіату вимагалось дотримання тих же умов, що й під час укладання законного шлюбу. Перешкодою конкубіату була спорідненість, перебування у шлюбі, недосягнення шлюбного віку тощо.

Конкубіат, на перший погляд, майже не створював правових наслідків. Діти, народжені в конкубіаті, не набували імені й статусу свого батька автоматично, не мали права на аліменти, не могли стати спадкоємцями після його смерті, не одержували статусу шлюбних дітей, на них не поширювалась батьківська влада. Жінка в таких відносинах не поділяла суспільного становища і соціального стану свого фактичного чоловіка тощо. Ураховуючи його значення, як фактичного аналогу шлюбу, необхідного тоді, коли бажання створити сім'ю не могло бути реалізоване через об'єктивні обставини, права осіб, які перебували у конкубіаті, з часом почали захищати за допомогою різноманітних юридичних прийомів. Такий захист забезпечувався для дітей, народжених у конкубіаті. Це стосувалося відносин між батьком та дітьми і можливості встановлення над дітьми, народженими від конкубіни, батьківської влади.

Підсумовуюче сказане, зазначимо, що в період існування Римської держави правове регулювання конкубіату пройшло процес від повного ігнорування як самого явища, так і його наслідків, до встановлення правових основ регулювання конкубіатних відносин, визначення умов та перешкод вступу в конкубіат та врегулювання правових наслідків проживання жінки і чоловіка у конкубіаті.

Із того часу людство не полишало питання того, в якій формі має укладатись шлюб. Залежно від різних факторів (релігійних, політичних, економічних, культурних) законодавство окремої країни встанов-

лювало для своїх громадян різні вимоги щодо додержання офіційної церемонії заручин та укладання шлюбу. Доцільність дослідження основних положень правового регулювання не лише офіційних, але й фактичних шлюбних відносин у Стародавньому Римі зумовлена метою встановлення в майбутньому можливості врахування їх під час удосконалення вітчизняного сімейного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання уваги науковців до інституту «фактичного шлюбу» як за римським приватним правом, так і за законодавством України, оскільки формування інституту «фактичного шлюбу» відбулося в Україні під впливом положень римського приватного права. Тенденція зростання кількості цивільних шлюбів у сучасному суспільстві штовхає до практичного вирішення проблеми, а не лише роз'яснень окремих положень до чинного законодавства.

Сімейний кодекс України неоднозначно регулює питання конкубіату, оскільки, з одного боку, не визнає цю форму співжиття між чоловіком і жінкою офіційною, а з іншого – містить норми, яку регулюють цю сферу суспільних відносин, зокрема аліментні відносини, відносини майнового характеру між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Сімейний кодекс України визначає, що шлюбом є сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (ст.21 СК України). При цьому в частині 2 цієї ж статті підкреслюється, що проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не є підставою для виникнення в них шлюбних прав та обов'язків. До того ж частина 3 ст.21 СК України окремо застерігає, що релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у чоловіка і жінки прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану [6, с. 96].

Усупереч викладеним нормам, Сімейний кодекс України містить статтю 74, яка встановлює таке: якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [6, с. 96]. Ідеться про сучасні відносини конкубіату, коли на осіб, що не перебувають у шлюбі між собою, частково поширюються права та обов'язки подружжя, зокрема в частині питання спільної сумісної власності подружжя [5, с. 68–69].

У деяких науковців такий стан речей викликає сумніви щодо доцільності існування цієї норми. Аргументом є той факт, що конкубіат (як форма шлюбу, як правовий інститут) мав право на існування в умовах життя стародавнього рабовласницького суспільства, оскільки в римському праві існування правового інституту «конкубіату» було зумовлено наявністю різних правових статусів учас-

ників сімейних відносин [5, с. 67–68]. Користуючись цим аргументом, Ю.О Пилипенко у науковій статті «Конкубіат: від римського права до сучасності» категорично наголошує: «Сьогодні відсутність соціальної дискримінації у демократичному суспільстві дає право будь-яким особам (за умови дотримання деяких матеріальних вимог закону) укласти шлюб між собою...», тому «...конкубіат (як правовий інститут) відмер разом зі скасуванням рабовласницького ладу і соціальної нерівності, що, з точки зору сучасних демократичних цінностей, не має права на існування. Що ж до ст. 74 СК України, то в умовах сучасного суспільства вона не має жодного обґрунтування, яке б виправдовувало необхідність її запровадження» [5, с. 70–71].

Що стосується сучасних ознак конкубіату, то за судовою практикою під час застосування ст. 74 СК України слід виходити з того, що ця норма поширюється на випадки, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі та між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю, а також якщо вони проживають однією сім'єю без шлюбу в період, протягом якого придбане спірне майно. Таким чином, «неодружений» статус чоловіка та жінки є першою обов'язковою ознакою фактичного шлюбу.

Виходячи зі ст. 3 СК України, можна відокремити такі ознаки фактичної сім'ї, що складає конкубіат між чоловіком і жінкою, як, по-перше, пара проживає спільно (якщо особи, що перебувають у конкубіаті, проживають окремо один від одного, їх відносини не можна вважати фактичним шлюбом); по-друге, ведення спільного господарства. Під веденням спільного господарства розуміється порядок користування, володіння і розпорядження майном. Чоловік і жінка об'єднують свої кошти (спільний бюджет) та частину витрачають на ведення спільного господарства. По-третє, чоловік і жінка мають взаємні права та обов'язки.

Наступною ознакою конкубіату є не перебування чоловіка та жінки, які проживають спільно, у шлюбі з іншими особами.

Сьогодні під час виникнення спору у фактичних шлюбних відносинах (порівняно із зареєстрованим шлюбом) виникає низка серйозних правових проблем, оскільки відсутність чіткої системи правового регулювання відносин конкубіату обмежує єдиний підхід судових органів до вирішення спорів.

Незважаючи на всі проблеми, що виникають при конкубіаті, він набуває все більшої популярності в нашому сучасному суспільстві.

Висновки. Дослідивши історичні та правові аспекти конкубіату в Древньому Римі, можна дійти висновку, що конкубіат займав важливе місце у римському соціальному та юридичному просторі, оскільки мав майже всі ознаки шлюбу і став реакцією держави, права і суспільства на обмеження, заборони, що були зумовлені соціальною нерівністю та дискримінацією. Сучасний конкубіат – це сімейний союз чоловіка та жінки, що наділений такими ознаками, як відсутність реєстрації шлюбу в органах

реєстрації актів цивільного стану, намір чоловіка та жінки встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу (ґрунтується на положеннях класичного римського права), постійне спільне проживання та ведення спільного господарства, взаємні права

та обов'язки, публічність відносин. Зміни у сучасних суспільних відносинах зумовили кризу шлюбу як соціального інституту та вплинули на розвиток нестандартних моделей шлюбу. Ця тенденція потребує вдосконалення національного сімейного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
2. Римское частное право: учебник / под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. Москва: Юрайт, 2017. 607 с.
3. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основи римського приватного права: навч. посіб. Львів: Ред.- вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. 238 с.
4. Войнаровська О.І. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин у Стародавньому Римі. Юридична Україна. 2013. № 10. С.72–79.
5. Пилипенко Ю.О. Конкубінат: від римського права до сучасності. Правова держава. 2014. № 17. С. 67–71.
6. Сімейний кодекс України: офіц. текст. Київ: Країна Мрій. 2013. 96 с.